

Til diskussionen om den middelalderlige dagvises jordiske hjemsted og himmelske ophav

(i anledning af en artikel af Pil Dahlerup)

Af Britta Olrik Frederiksen

I sin inspirerende og inspirerede artikel- og essaysamling »Liv og lyst« fra 1987 har Pil Dahlerup taget ét af dansk litteraturhistories klassiske stridsemner op til overvejelse, tilblivelsen af de anonyme dagviser-versioner der ligger bag Grundtvigs kendte salme Den signede Dag med Fryd vi seer, og hun har som den første udnyttet den oplagte mulighed at inddrage sproglige synspunkter (i videre omfang) i argumentationen. Den middelalderligt overleverede dagvise, der er i svensk sprogform og kun kendt fra Vadstena-håndskriftet Uppsala C 4 fra 1400-tallets midte eller årtierne umiddelbart forud, når Pil Dahlerup frem til at bestemme således: »Den svenske dagvise er en sammenhængende helhed indholdsmæssigt som stilistisk. Den er nedskrevet af en meddigtende skriver efter mundtligt forlæg i Vadstena kloster ca. 1450. Visen er svensk og katolsk. Den er et af de smukkeste nordiske eksempler på den lyse middelalder« (1987:34). Ordene er rettet mod Hans Brix i den klassiske afhandling fra 1915, hvormed den nyere dagviseforskning tog sin begyndelse; men de står også i bemærkelsesværdig kontrast til den svenske viseforsker Bengt R. Jonssons hypotese vedrørende de strofer som han henregner til den middelalderlige dagvise: »att vi har att göra med ett florilegium om åtta eller nio böner« (1977:63), og til den opfattelse der er hans hypoteses konsekvens: at spørgsmålet om dagvisens alder og hjemland bliver irrelevant og forkert stillet, fordi det forudsætter den formodet forkerte forestilling om at visen oprindelig har udgjort en enhed (af flere eller færre strofer) (jf. Jonsson op.cit.: 65).

Pil Dahlerups behandling af visens mere overordnede spørgsmål sætter mange slags tanker i gang. Den har bl.a. afstedkommet de følgende overvejelser, der er afgrænset til det filologiske og fortrinsvis vedrører diskussionen om visens proveniens.

Først dog en enkelt bemærkning om den udgave af middelaldervisen som Pil Dahlerup udgår fra, Klemmings almindeligt anerkendte fra 1881-82 (MD). Den er blevet justeret efter håndskriftet både af Henry Bruun (1965:81ff.) og Bengt R. Jonsson (1977:42f.), og det har i al fald givet én mulig indholdsmæssig konsekvens, i str. 7.1, hvor Klemming læser *thic*, men Bruun og Jonsson *thit*. Jonsson (op.cit.: 52) foreslår at identificere *thit* med adv. 'tit' og at læse str. 7s begyndelse således: *jomfrw maria ther næst* (dvs. næst efter faderen og sønnen)/*thit hon ær hwars manz hiælp*; 'tit' og 'hver mand' står jo ikke godt til hinanden, og betydningen 'hver gang, altid' af *thit* som Bengt R. Jonsson prøver at redde sammenhængen med, er der ikke belæg for i ordbøgerne (jf. Sdw. art. *tidher*, Kalk. art. *Tid(t)*); desuden bliver man vel med denne tolkning nødt til at give afkald på det træk fra den særlige mariologi som Hans Brix' på *thic*-læsningen byggende rettelse har den afgørende fordel at indeholde, det at Maria næst efter Gud har den største indflydelse på frelsesværket; Hans Brix læser således: *jomfrw maria ther næst thic [är]/hon är hwars manz hiälp* (1915:182). Efter Bruuns og Jonssons læsning kan man imidlertid kun beholde *thic*, med eller uden Brix' rettelse, hvis man bortforklarer *thit*. Det lader sig dog også forholdsvis enkelt gøre med at et forlæg – hvis man da overhovedet vil regne med skrevet forlæg for visen – modsat C 4 regelmæssigt kan have brugt <c> for k-tegn i udlyd, og at C 4s skriver har begået den palæografisk nærliggende fejl at læse det som <t> (om forveksling af disse tegn bl.a. Hastrup 1974:385).

Som det fremgår afgør Pil Dahlerup »sprogsagen« (1987:27) til fordel for Sverige, dvs. at hun forsøger at påvise at den middelalderlige dagvise i sin fulde udstrækning er af svensk oprindelse. På forhånd er det da også højst nærliggende at regne med at en svensk salme i et svensk håndskrift er oprindelig svensk og dens formodede danske slægtninge (in casu prosabønnen *Signæth see then dyræ dagh* og den protestantiske dagviseversion *Den signede dag som wi nu see*) mere eller mindre fjernere efterkommere heraf, når man tager kulturstrømmens – især den religiøse kulturs – hovedretning i senmiddelalderen i betragtning, fra Sverige mod Danmark.

Pil Dahlerup viser at en række gloser og udtryk jævnt fordelt over den svenske dagvise har paralleller i anden senmiddelalderlig svensk religiøs og verdslig lyrik og bønnebogslitteratur (repræsenteret ved MD og SvB). Om sammenligningsmaterialet siges at der bortset fra ét tilfæl-

de, *milde rose*, ikke foreligger direkte påvirkning, men at det og dagvisen som helhed befinder sig i et fælles sprogligt leje, således at visen godt kan tænkes at være forfattet på svensk (op.cit.:29).

Når udtrykket *milde rose* skilles ud, skyldes det, så vidt man kan skønne, at det foruden i dagvisen alene optræder i Sång om Christi pina i Nådendal-håndskriftet Stockholm A 49, som Pål Dahlerup (op.cit.:32) under henvisning til Henry Bruun (1965:10) regner for skrevet med samme hånd som dagvisen i C 4. Bruun siger imidlertid kun at ligheden mellem hænderne er ret slående, og af sammenhængen – et forsøg på snævrere kronologisk indkredsning af det læg i C 4 som indeholder dagvisen – fremgår at han hermed blot mener at de to hænder tilhører samme skriftstil, Vadstena-stil. En sammenligning mellem C 4-lægget (f.eks. hos Bruun 1965: Fig. 1 og 2) og skriften i A 49, som den er gengivet hos Jansson (1943:119), der er Bruuns hjemmelsmand, kan vanskeligt efterlade beskueren i tvivl om at her foreligger to individuelle skrifter, i øvrigt nok også to forskellige skriftarter, idet C 4 minder noget mere om den såkaldte α -stil i Janssons beskrivelse (op.cit.:90, 116ff.) end om Vadstena-stilen, som A 49 er eksempel på, og i det mindste nærmer sig kursiven, mens A 49 er halvkursiv (Jansson op.cit.:117f.). Blot et par af de mest bemærkelsesværdige forskelle skal nævnes, nogle er sikkert mere arts- end individbetingede, men tilsammen gør de det svært at tro at A 49-hånden og C 4-hånden tilhører én og samme person: bortset fra at ro, orden, regelmæssighed og sirlighed er karakteristika man hellere vil hæfte på A 49 end på C 4, ender f.eks. $\langle g \rangle$ s højre skaft i et næsten vandret drag i A 49, men normalt i en krum linje i C 4; løkkerne der danner øverste del af $\langle b \rangle$ og $\langle b \rangle$ er mindre og af anden facon i A 49 end i C 4; hårstregen nederst til højre på $\langle h \rangle$ er sjældnere buet mod venstre i A 49 end i C 4; den sidste normalbaculus i $\langle m \rangle$ (og $\langle n \rangle$?) i ordslutning er ikke hver gang trukket ned under linjen i A 49, men vist altid i C 4; den øverste højre del af $\langle \text{æ} \rangle$ har ikke karakter blot af en prik forbundet med resten af tegnet ved en ganske fin hårstreg i A 49, men ofte i C 4 (også inden for så små tekstmængder som sammenligningsmaterialet udgør); r-rotunda optræder blot en enkelt gang på den lille halve snes linjers tekstprøve fra A 49, men er temmelig hyppigt inden for et tilsvarende tekstkvantum i C 4; endelig forkortes $e(r)$ på forskellig måde i de to håndskrifter. Der er således ingen grund til at tro at *milde rose* har mere direkte forbindelse til samtidig svensk litteratur end de øvrige udtryk fra dagvisen som Pål Dahlerup har fremhævet.

Disse udtryk med svensk parallel er for en stor del af meget almen karakter, således at man – i betragtning af det danske og svenske middelaldersprogs fælles forudsætninger – vel ville undre sig, hvis ikke man genfandt dem i anden østnordisk litteratur, dansk som svensk, religiøs og/eller verdslig. Det gælder f.eks. *aff hymelin, vadhæ, gud fadher oc son oc thæn helghe and, bidher thik, for thin dødth, cristelikin dødth, gledhi for vtan ændæ, gøme, heluitis pina, helgha fem vnder, euærdelika, bidhi for os og godhan ænda*.

Det spørgsmål melder sig derfor uvilkårligt om der blandt de fremhævede udtryk alligevel skulle findes nogle som ikke alene vidner om at dagvisen kan være af svensk oprindelse, men også om at den må være det. I denne henseende synes først og fremmest følgende paralleludtryk at være opmærksomhed værd: *the signadha dagh rand* 'daggrø' om Maria – hvis man vil kalde det en parallel (til *Then signadhe dagh str. 1.1*) –, *nadher haffwa at walda, mildha roos, (fran alla) ostund, (euerdelik) vinnä* 'holde, vare, række', *liwfflika* og *skär för vtan galla*. Gloserne *ostund, vinnä* i betydningen 'holde' etc. og *liwfflika* er iøjnefaldende, fordi man ikke på forhånd kan sige at de er gængse glde.; hvis man ville postulere at dagvisen i sin helhed oprindelig var dansk, måtte man da måske på grund af disse glosser også postulere en anden ordlyd af urdagvisen, ikke blot en anden lydform, hvad naturligvis er ubehageligt, især med hensyn til *ostunder* og *vinder* som står i rimstilling, og hvoraf det første også findes i den islandske overlevering. Udtrykkene *the signadha dagh (rand), nadher haffwa at walda, mildha roos* og *skär för vtan galla* er iøjnefaldende, fordi man ikke på forhånd kan kalde kombination af netop disse ord tilfældig og derfor måske må regne dem for direkte lån fra andre svenske kilder eller hentet fra et særligt svensk formelforråd. Med forbehold især på grund af usikkerhedsmomenterne ved tolkning af leksikografiske data (jf. ndf.: 16) skal dette materiale herefter kommenteres.

Hvad *liwfflika* angår, har Poul Lindegård Hjorth (1965:237ff.) belyst det og andre medlemmer af *ljuv*-familien ud fra synsvinkelen dansk eller svensk, og hans resultat kan udlægges som en erkendelse af at *ljuv*-ordene ganske vist står stærkere i svensk end i dansk, men dog altså har hjemmel her, evt. kun i østdansk; siden Hjorths undersøgelse er der ikke kommet meget nyt materiale til GldOs samlinger, det er dog værd at fæste sig ved et diplombelæg (*lywlyk*, adv.) fra Ålborg byting af 20/8 1431, som yderligere kan støtte disse ords (fælles)danske hjemmel.

Hvad angår *vinnä* 'holde' etc. er forholdet omtrent det samme. I fsv. er denne betydning afhjemlet ved en lille flok solide eksempler hos Sdw. (art. *vinna*), fra gl'da. synes materialet (ifølge GldO og Kalk. art. *Vinde*) ubetydeligere, men omfatter dog eksempler som ikke stammer fra tekster med påvist eller sandsynliggjort svensk baggrund, f.eks. ét fra legendesamlingen HKv (hvorom KLM art. Hellige kvinder) og ét fra en gl'da. bodssalmeoversættelse i håndskrifterne GkS 1615,4° og AM 76,8° (hvorom Klosterb.:XII f.). Det skal for fuldstændighedens skyld bemærkes at en oversættelse af bodssalmerne også findes i opbyggelsesskriftet Stockholm A 29, der er blevet henført til birgittinerbyen Maribo og fremtræder i en ejendommelig, hidtil ikke nærmere forklaret svenskpåvirket sprogform (jf. Bønneb. 5:19f. med henvisn.); men om denne salmeoversættelse har (evt. svensk?) oprindelse fælles med den fra bl.a. AM 76,8° kendte er ganske uvist og i al fald ikke umiddelbart sandsynligt; i øvrigt kendes betydningen 'vedvare' af *vinde* også i nyere dansk, herunder danske dialekter (jf. ODS art. IV. *vinde* B).

Den sidste af de tre gloser, *ostund* 'ulykkelig stund, ulykke', glimrer til gengæld ved sit fravær i GldO såvel som i danske ordbøger (i dagvisens betydning), hvorimod den ifølge Sdw. (art. *ostund*) optræder en enkelt gang i fsv. udover i dagvisen og på det af Pil Dahlerup citerede parallelsted; her er altså et træk der peger bort fra Danmark.

Således er man ved første øjekast tilbøjelig til også at vurdere kombinationen *nadher haffwa at walda*, som man leder forgæves efter modsvarighed til i GldO (modsat plur. *nather* og *have at valde* hver for sig) og som Sdw. i øvrigt ej heller har belæg på. Betragter man imidlertid det af Pil Dahlerup citerede *nadher haffwa at walda* og dagvisens *nadher haffwir at vallæ* i deres behørigte kontekster, vil man opdage at udtrykkene slet ikke er parallelle. I dagvisens sammenhæng *gudh fadher oc son oc thæn helghe and ther alla nadher haffwir at vallæ* er *alla nadher* utvivlsomt objekt for verbalforbindelsen *haffwir at vallæ*, hvis subjekt er relativkomplekset *gudh fadher ... ther* – sing.-finitivet (*haffwir*) har sin forklaring dels i at treenigheden opfattes som en enhed (og senere, str. 2.3, genoptages ved pron. *han*), dels i at sing. for plur. hverken er usædvanligt ved delt subjekt eller i relativsætning. I det af Klemming (MD:185ff.) som verdsligt rubricerede digt Riddar s. Göran, hvorfra Pil Dahlerup har hentet den formodede parallel, lyder sammenhængen: ... *oc latin mik mina dotter behalda/som idhra nadher haffwa at walda* (MD:189 v. 129-30). Her nødvendiggør grammatikken at man regner *idhra nadher* for subjekt til *haffwa*, idet denne form som

finit kun kan stå i præs.ind.3.plur. og den eneste nom.plur. der overhovedet kan komme på tale i de nærmeste omgivelser er *idhra nadher*. Hele passagen får da snarest følgende betydning: ‘og lad mig beholde min datter, hvad jeres nåde/hjælp/velvilje/forskånelse kan forårsage/udvirke’ (eller: ‘(sådan) som jeres nåde etc. kan udvirke (det)’); jf. Sdw. art. *naþ, valda*. – Hvis *idhra nadher* skulle være objekt for *haffwa at walda*, som *alla nadher* er det for *haffwir at vallæ* i dagvisen, var der ifølge konteksten kun ét muligt subjekt, *mina dotter ... som*. Udover at være grammatisk højest uheldigt, idet præs.ind.3.sing. af *hava* har formen *haver* eller *havi(r)* (evt. > *have(r)*), jf. ASG § 561.1 med henvisn., og der ikke er tegn på kludder i tekstens infortisvokalisme, ville det gøre den videre tekstsammenhæng selvmodsigende: historien er den velkendte at en konges datter ved lodkastning er udset til at ofres til en eddersprudende drage der hærger landet og kræver (menneske)kød for at indstille sin giftstrøm; faderen prøver at købe hende fri ved i en tale til folket at tilbyde *silff oc yffrith guld* (MD:189 v. 124), ja, alt sit rige om så det skal være, blot han må beholde sin datter, som *idhra nadher haffwa at walda* – det fremgår altså at datteren ikke har nogen hjælp, forskånelse eller lign. at yde folket, medmindre faderen da ikke beholder hende, og det er næppe det han ønsker at understrege i sin bønfoldelse om at hun må blive skånet for døden som drageføde. Dagvisens *haffwir at vallæ* med *nadher* som objekt kan således ikke påvises at stå stærkere i svensk end i dansk.

Kombinationen *the signadha dagh (rand)* har, som også Pil Dahlerup siden nævner (1987:30), en dansk parallel i udtrykket *then signede dagh(gry)* (om Maria). Den indgår i den utvivlsomt svenskpåvirkede Maribo-bønnebog Thott 553,4^o, som abbedissen Anna Brade lod skrive (jf. Bønneb. 1:XXXI), nærmere betegnet i digtet om Marias syv glæder, der er almindeligt anerkendt som oversat via svensk fra nedertysk (jf. KLNLM art. Mariadigtning sp. 382). I øvrigt forekommer forbindelsen *signede daw* (om påskedag/den opstandne Jesus) i begge håndskrifter af bønnesamlingen Visdoms Spejl, omend i en kontekst der har et vist motivfællesskab med dagvisen (Bønneb. 3:340.4); intet af de to håndskrifter, AM 782,4^o og AM 784,4^o (fra henholdsvis 16. århundredes begyndelse og ca. 1500, AMKatalog 2:201, 202f.), vides at have svensk baggrund; men de kan have haft tilknytning til birgittinerne, eftersom begge indeholder Birgitta-bønner (jf. Bønneb. 5:8 og AMKatalog 2:203). Endelig forekommer forbindelsen *thenne signede nat* (om julenat) i håndskriftet K 4 af Rydårbogen, der så vidt vides er uden

svensk tilknytning (se f.eks. KLNМ art. Rydårbogen). På dette grundlag synes det rimeligst at tro at *signet + dag/nat* snarere er en (østnordisk) locus communis end en svensk specialitet.

Kombinationen *mildha roos* har, som Pil Dahlerup ligeledes nævner (1987:30), parallelformen *myldhe rooss* i den danske Marine Jespersdatters Bønnebog, hvis proveniens ikke kendes (jf. ndf.: 13). Den forekommer her i den versificerede danske oversættelse af hymnen *Stabat mater*, hvortil svensk parallel ikke kendes (jf. Bønneb. 5:54 u. nr. 973) og svensk forlæg ikke er sandsynliggjort. Enstavelsesformen *rooss*, som ifølge Pil Dahlerup ligner en forsvenskning (1987:32), er fuldt gangbar dansk i middelalderen; den er ifølge GldO og GG 3:55 bl.a. belagt, også uden for rimstilling, i de glde. dyrerim, der sandsynligvis er et originalt dansk digterværk, i al fald utvivlsomt uden svensk forbillede og snarest i (syd)sjællandsk sprogform (jf. Dyrerim:IX note 5, XIff. og XIVff.). Pil Dahlerup (1987:16) kalder selve sammenstillingen *milde rose* et særpræget billede, som kræver »at læseren digter med og bruger sin associationsevne«, og det findes så meget mere påfaldende som der øjensynlig ingen andre belæg gives end de fra dagvisen, *Sång om Christi pina* og den danske *Stabat mater*-oversættelse kendte (op.cit.:31). Fra den patristiske litteratur kendes dog Maria-sammenligningen *mollis rosa* (Salzer 1967:186.9 og 16) og *rosa suavis atque molissima* (ibid. 189.18), og den kan nok lige så godt oversættes med *milde rose* (og *mildeste rose*) som med det af Ernst Frandsen (1926:65) foreslåede *blide rose* (jf. Lewis-Short art. *mollis*), selv om *mitis* måske er den latinske gløse man først vil forbinde med 'mild'. Om der er nogen forbindelse, den være sig aldrig så indirekte, mellem disse tre belæg, hvoraf i al fald to går tilbage til digteren Sedulius, der levede i det 5. århundrede (jf. Salzer locc.citt. og Salmonsens art. *Sedulius*), og de østnordiske fra senmiddelalderen kan ikke afgøres her; men det er vel ikke usandsynligt; hvis der ingen forbindelse er, er de latinske belæg vidner om at kombinationen af *mild* ell. lign. + *rose* dog ikke er mere speciel end at kristne digtere uafhængigt af hinanden har kunnet anvende den som Maria-sammenligning. Heller ikke udtrykket *milde rose* kan derfor med sikkerhed påvises at være en svensk specialitet.

Det sidste af de mere iøjnefaldende paralleludtryk, *skär för vtan galla*, er ikke belagt i glde. overhovedet, at dømme ud fra GldOs righoldige samlinger. Men forbindelsen (*for*)uden galde som tillæg til et Maria-/kvindeepitet eller lign. er ikke ukendt. En vidt udbredt Maria-bøn med både svensk og nedertysk parallel og muligt latinsk udspring

har *turteldue ... (for)uden galde* (jf. Frandsen 1926:77-81, Bønneb. nr. 45), og udtrykket indgår i øvrigt også i den længste af Anna Brades Bønnebogs Maria-viser (jf. Bønneb. 2:310.17). I det ejendommelige opbyggelsesskrift Stockholm A 29 (hvorom ovf.) siges i en bøn til jomfruen at hun er *renlichetz kelde som flyder øfuer af honnigh ok melk gør oss milde wdhen galle ok rene wden smitte* (GldO). I digtet *REth elscuens dydh* (fra blandingshåndskriftet AM 76,8°), hvis forfatters herkomst er ukendt, uanset om det drejer sig om Per Ræv eller en anden (jf. ndf.), betegnes endelig jomfruen, der muligvis er en verdslig kvinde, ikke Maria (jf. bl.a. KLN M art. Mariadigtning sp. 383f.), som *troo forudhen gallæ* (Klosterb.:1.9). Der er således ingen direkte paralleller i det danske materiale til det svenske *skär för vtan galla*, men nok udtryk der minder om det og som i al fald ikke alle tilhører tekster hvor tanken om svensk forlæg er umiddelbart sandsynlig (således i al fald ikke med hensyn til *REth elscuens dydh*).

Inden konklusionen af denne supplerende undersøgelse drages, skal det nævnes at Pil Dahlerup efter sin leksikalsk-fraseologiske sammenligning af den svenske dagviser med et ret omfattende svensk materiale og forud for sin definitive proveniensbestemmelse foretager en tilsvarende sammenligning mellem dagvisen og det mere begrænsede materiale som de af Ernst Frandsen (1926) aftrykte danske Maria-viser udgør. Først opregnes lighederne mellem dagvisen og Maria-viserne, hvoriblandt ganske almindelige gloser og udtryk som *af himmelen, våde, foruden ende, ned til jorderige, gemme, bede for os og god ende* samt personnavnet *sankt Johannes* (døber eller evangelist eller begge?) tæles (uden sidehenvi sning). Så oplyses (1987:30): »Det viser sig, at disse ligheder ikke gælder alle de 22 mariaviser, men kun 7-8 stykker. Disse mariaviser har stået i følgende bønnebøger: Anna Brades, Karen Ludvigsdatters, Marine Jespersdatters samt i »En Klosterbog«. De tre bønnebøger stammer alle fra Maribo kloster; de pågældende viser i »En Klosterbog« er digtet af Peder Ræv. *Maribo var et birgittinerkloster som Vadstena*, Peder Rævs tilhørsforhold er uafklaret« (i øvrigt er også hans forfatterskab til mere end den ene af klosterbogens viser, *MIth hierthæ thet brener saa heth som boll*, vist uafklaret, jf. bl.a. Klosterb.:XVI f.). Lidt længere fremme (1987:31) siges om det samme modprøvemateriale: »Da alle disse parallelsteder stammer fra birgittinerklostret i Maribo, må man forklare dem ud fra forbindelser mellem de nordiske birgittinerklostre ... Da *hovedklostret* er Vadstena, slutter jeg mig til, at påvirkningsvejen er gået fra Vadstena til Maribo.«

Nu er det imidlertid for det første for meget sagt at disse ligheder er begrænsede til Maribo-bønnebøger. Klosterb. henregner Pil Dahlerup selv til at begynde med ikke til Maribo, og af de tre bønnebøger er det kun om den ene, Anna Brades, oplyst at den stammer fra Maribo (jf. bl.a. Frandsen 1926:206ff., Bønneb. 1:XXIII, XXXIff. og XXXIII og 5:5f., 18f. og 24f.). Fra den indeholder kontrolmaterialet i alt kun to viser (numrene 10 og 16 hos Ernst Frandsen), hvoraf den ene (10) er en strofe på blot fire linjer og har en paralleltekst i bønnebogen AM 418,12°, med ukendt proveniens (jf. Frandsen op.cit.:214 og Bønneb. 5:4); i øvrigt har Frandsens nr. 12, der er trykt efter AM 75,8°, en parallel i Anna Brades Bønnebog. Om ejerinden af en anden af de tre bønnebøger, Karen Ludvigsdatter, har man antaget at hun havde forbindelse til birgittinerne, fordi én af Birgitta-festerne er indført i kalenderiet forud for tidebogsteksten (jf. KLNМ art. Birgitta), men hun vides ikke at have haft tilknytning til Maribo (jf. de biografiske oplysninger Bønneb. 1:XXIII). Også fra hendes tidebog indeholder kontrolmaterialet to viser (numrene 3 og 14 hos Ernst Frandsen), hvoraf én meget kort, og i øvrigt har Frandsens nr. 1, der er trykt efter AM 418,12°, en parallel bl.a. i Karen Ludvigsdatters Tidebog (jf. Frandsen op.cit.:214).

Selv om lighederne havde været begrænsede til Maribo-bønnebøger, ville man for det andet for de flestes vedkommende have været tilbøjelig til at tro at det skyldtes ren tilfældighed på grund af deres almene karakter (og materialets lidenhed gør under alle omstændigheder sammenligningens værdi begrænset). Alt i alt indeholder det danske kontrolmateriale to-tre markante ligheder med dagvisen, hvoraf én-to allerede er behandlet ovf.: *myldhe rooss, then signede dagh*-. Hertil kommer linjerne *Gudh fadher oc søn, then heliandh, lhan segnæ os mz syn høgher handh*; de optræder alene i litanivisen i håndskriftet AM 76,8°, der som sagt ikke har (påvist) birgittinsk tilknytning, men derimod måske franciskansk (jf. Bergsagel og Jensen 1979), og visens grundlag er bønnen Det gyldne Ave Maria (jf. KLNМ art. Mariadigtning sp. 382f.), hvorom Ernst Frandsen (1926:53) siger: »... at Bønnen skulde være overført fra Tysk til Dansk er lige saa lidt givet, som at vi skulde have faaet den fra Svensk. Snarere har den sin direkte Kilde i Latinen« (visen er ikke trykt blandt de 22 Maria-viser hos Ernst Frandsen, men som tillæg II *ibid.*:218-223).

Nærmere efterset synes det svenske og danske sammenligningsmateriale som Pil Dahlerup har fremlagt da at afgive følgende vidnesbyrd

om visens proveniens:

En glose, *ostunder*, viser bort fra Danmark, for så vidt som den ikke kendes i gl'da. I fsv. står den også svagt. Udover i det svenske digt *Glätz Maria*, hvorfra Pil Dahlerup citerer den, er den som nævnt ifølge Sdw. blot forefundet én gang, i Ivan Lejonriddaren (1849-udg. v. 5173). Denne versificerede ridderroman er enten oversat efter et norsk håndskrift af Ívens saga, eller direkte fra den franske versroman *Yvain* eller *le Chevalier au lion* med et vedvarende sideblik til den norske prosa-version, jf. KLNМ art. Ivan Lejonriddaren. I den overleverede tekst af Ívens saga, der muligvis er forkortet i forhold til originalversionen (jf. KLNМ ibid.), savnes præcis modsvarighed til v. 5173 i Ivan Lejonriddaren (jf. Ívens saga:108.17ff.). Derfor er det umuligt at afgøre om *ostund* her er slæbt over fra norsk, hvad ikke ville være usandsynligt, eftersom glosen ser ud til at have sit solideste fundament i vestnordisk, omend de ældre belæg også her er sparsomme (ifølge oplysning fra AMKO med henvisn. til Fritzner art. *ústund* med ét belæg i noget anden betydning end i dagvisen og til Ordbog til rímur art. *óstund* med et belæg fra *Bósa Rímur*, der formentlig er forfattet i slutningen af middelalderen, jf. udg. 1974:21; Blöndals og Aasens ordbøger bekræfter glosens eksistens i dagvisens betydning i islandsk og i norske dialekter, hvorfra også Norsk leksikografisk institutt har en lille samling belæg, fortrinsvis vestnorske, ved siden af nogle litterære nynorske, alt ifølge meddelelse fra Erik Simensen; svenske og danske dialektordbøger kender ikke ordet i dagvisens betydning; men SAOB art. *ostund* har et enkelt, med spørgsmålstegn forsynet, eksempel fra 1677). Med sin hele svage hjemmel i nordisk er glosen *ostund* næppe egnet til alene at bære en proveniensbestemmelse; men den peger i al fald i svensk-norsk retning.

Et iøjnefaldende udtryk, *skær for vtan galla*, har kun en præcis parallel i det svenske sammenligningsmateriale, i digtet *Glätz Maria, himmerikis keysarinna* (MD:172f-h). Heri genfindes, som også Allan Arvastson (1971:29) gør opmærksom på, et par af dagvisens mere markante udtryk – eller nogle der ligner – inden for én og samme strofe, således at det er umuligt at forestille sig at der ikke er en slags forbindelse, direkte eller indirekte, mellem de to viser: *Glätz Maria skär för vtan galla* (jf. str. 7.5)/*tu hielp oss alla/bade fol och snialla/lj lijf och död fran alla ostund.* (jf. str. 6.5)./Säll är then man ther stadelika a tik kalla (jf. str. 7.3) (MD:172g; overleveret i tryk fra 1721 efter middelalderligt håndskrift). En strofe fra en anden svensk salme, som allerede Hans Brix gjorde opmærksom på, og hvorfra Pil Dahlerup citerer en

enkelt linje med mere motivlighed end verbal lighed med dagvisen (*then herra vy se i presthins hand ~ then herran jak saa J vin oc j brødh* str. 3.4), viser sig i sin fulde udstrækning ligeledes at indeholde mindelser om dagvisen: *Gwd fader han tog sin signade son/honum nider [til] iorderike sende* (jf. især str. 4)/*han tog ther mandom aff then rena guddom/han vilde til saman at blendali vyn ok bröd at venda* (jf. str. 3)/*then herra vy se i presthins hand/gud fadher oc son then helie and* (jf. str. 2)/*han giffui vort mall en got enda* (jf. str. 10) (MD:172i, fra håndskrift dateret til midten af 1400-tallet). – Et andet iøjnefaldende udtryk i dagvisen, *gud fadher oc son oc thæn helghe and ... han signe os medh sinne hand*, har til gengæld kun en parallel i én af de danske viser, vel at mærke én af dem som ikke vides at have svensk baggrund. Sidste strofe af denne danske vise indledes i øvrigt med en linje der minder om begyndelsen af dagvisens slutstrofe (som også nævnt af Pil Dahlerup): *Thennæ wysæ, i hawæ nw hørth* (Frandsen 1926:222).

Der er muligvis flere markante ligheder i ordlyd mellem dagvisen og den samtidige svenske lyrik end mellem dagvisen og den betydelig sparsommere samtidige danske lyrik uden sandsynliggjort svensk forbillede (de to sammenligningskorpuser kunne i øvrigt have været gjort blot lidt mere ens af omfang ved også at have omfattet de middelalderlige digte i Psalmedigtning, som Ernst Frandsen ikke har medtaget). Men der er ingen væsensforskel mellem lighederne, og derfor er det ubehageligt at skulle regne de danske for tilfældige, hvis ikke man regner de svenske for at være det. Men hvis de danske ligheder ikke er tilfældige og de heller ikke skyldes direkte svensk påvirkning, så må de tænkes at være øst af en fælles dansk-svensk kilde, vel en slags fælles fond af genren tilhørende formler (overtaget fra tyske og latinske forbilleder?), og har en sådan eksisteret, har den naturligvis også kunnet være leverandør af den middelalderlige dagvises særlige fraseologi og stil. At lokalisere dagvisen snævrere netop på grundlag af fraseologi og stil bliver ud fra dette perspektiv meningsløst. For resten kan man ikke se bort fra at de udtryk i dagvisen som har de mest markante paralleller i den samtidige svenske lyrik befinder sig i linjer som med flere eller færre »logiske krumspring« (jf. Pil Dahlerup 1987:26) har været regnet for tildigtede (således *ostunder* str. 6, *mildæ ros* str. 5, 7, 9, ... *ther liofflika a thik kallar* str. 7, *skær for vtan galla* str. 7 samt nadvermotivet *then herran jak saa ...* str. 3; om Hans Brix' opfattelse af disse linjer 1915:182-186). Uden en uigenkaldelig afvisning af tildigtningsteorien kan de altså ikke bruges til proveniensbestemmelse.

Alt i alt synes det af Pil Dahlerup benyttede sproglige sammenlig-

ningsmateriale hverken at be- eller afkræfte teorien om den hele dagvises svenske oprindelse. Selv om usikkerhedsmomenterne ved leksikalske proveniensbestemmelsesforsøg er lige så betragtelige som velkendte (jf. bl.a. Hjorth 1965:187ff.), fristes man herefter dog til at undersøge om visen skulle indeholde andet ordstof med evt. dialektgeografisk signifikans. Derfor er samtlige den middelalderlige dagvises øvrige glosser der ligger blot lidt uden for det mest centrale ordforråd blevet eftersøgt i Sdw. og GldO. Resultatet er at ingen, på dette grundlag at dømme, ikke både er mulig svensk og mulig dansk, hvis man vel at mærke holder af sprogformen betingede (orddannelsesmæssige og lign.) småforskelle neutrale (af typen fsv. *befalal/befäla* over for (normalt) glda. *befale*, fsv. *födslo time* over for (normalt) glda. *føthelse(s)time*). I nogle tilfælde finder man ganske vist at en betydning, en glose eller en konstruktion står stærkere i det svenske materiale end i det danske, men aldrig sådan at den er helt uden dansk hjemmel. Til det svenske materiale regnes vel at mærke her også oversættelseslitteratur på dansk med sikkert eller muligt svensk forlæg, som f.eks. postillen i Uppsala C 56,4° (hvorum GG § 11.1.6. med henvisn.) og Gammeldansk Passionstraktat (hvorum KLN M art. Kristus). Tilfældene er disse:

henda vb. inf. i den lidt gådefulde forbindelse *then herran jak saa J vin oc j brødh/leet os j værldinna at hendalræt formæle oc cristelikin dødh/oc gledhi for vtan ændæ* str. 3.5-8 – *leet* må være en bøjningsform af vb. fsv. *latalläta* ‘lade, foranledige’, enten præt. eller imper.; imper. er sværere at forklare lydligt (men det går an i henhold til ASG § 544 Anm. 1 med henvisn.) og passer dårligere i konteksten, for så vidt som dagvisen i øvrigt ikke bruger imper. (men opt.) i bønneformuleringer; for imper. kunne dog måske tale at det vel er naturligere at bede om ret skriftemål og kristelig død end at konstatere at Kristus har gjort det muligt for mennesker at modtage det. Hvis man identificerer med vb. *latalläta*, studser man ved tilstedeværelsen af partiklen *at* foran inf. *henda* som *leet* styrer, idet *latalläta* i hjælpeverbumb lignende funktion (som her) normalt ikke forbindes med inf. med *at*. Ifølge Rolf Pipping (1926:269ff.) er fænomenet hjælpe-/modalvb. + *at* + inf. imidlertid ikke ukendt i fsv., og han kan også anføre et par eksempler på *latalläta* som hjælpevb. + *at* + inf., som han ledsager med kommentaren »Då med *lata* i vissa betydelse kunde förenas *at* + inf., är det ej så underligt, om någon

enstaka gång *at* intränger också vid *lata* som rent hjälpverb. Också i fvn. synes undantagsvis *at* förekomma efter *lata*« (op.cit.:270).

Forudsætter man *at leet* i citatet ovf. betyder 'lad' eller 'lod', så kan *henda* enten betyde 'modtage, få' og være verballed i en akk. med inf. med *os* som subjekt og *ræt formæle* etc. som objekt, eller det kan betyde 'hænde, vederfares', og være verballed i en akk. med inf. med *ræt formæle* etc. som subjekt og *os* som en slags dativobjekt. Ud fra Sdw.s eksempelmateriale må man foretrække den sidste tydning, og til den er der i al fald en række paralleller i GldO fra kilder uden (erkendt) svensk oversættelsesgrundlag, formentlig også til den første (materialet er ikke altid entydigt), jf. bl.a.: *Nv kan meg aldri gleden hende* Femten Tegn: 15v3 (hvorom KLNМ art. Religiøs digtning, Danmark og Dommedag), *Nar them hender noghet glædhelight* Sydr.: 160 (hvorom bl.a. KLNМ art. Sydrak), *ath warth falk skall ey hændhe onth* MariagerLeg.: 118.13 (Hieronymus-legenden, hvorom bl.a. KLNМ art. Kyrkofäderna och kyrkolärarna), *disse plaffuer som eder her kand hende* CP 2:150.7 (Christiern Pedersens Jærtegn-Postil), *hendher barneth hosthe* KvR:172.7 (hvorom bl.a. KLNМ art. Kvinders urtegård og Kvinders rosegård) og *Hændær man mandr[a]p* DgL 1:70.1 (Skånske Lov).

formæle sb. 'hvad man udtaler på sit yderste, skriftemål' str. 3.6 – Sdw. har to sikre belæg på denne betydning, hvoraf det ene er fra dagvisen, og GldO har i al fald ét sikkert i gode og gamle håndskrifter af Jyske Lov (jf. DgL 2:428.5var. sammenholdt med indledningen ibid. LXXIXff., CXXVff.); den samme betydning dækkes i gllda. ellers normalt af sideformen *formal* (med en del belæg, jf. f.eks. Kalk. art. *Formål*).

thrængger vb. præs. i forbindelsen *tha os thrængger at kalla* str. 7.7 – mens betydningen 'trænge (til), have brug for, behøve' af fsv. *prængia* er rigeligt eksemplificeret i Sdw., er de gllda. eksempler mere sparsomme, og der kan fra GldOs sikkert danske materiale kun opdrives en haltende parallel til konstruktionen med inf.: *Ffor hans [dvs. den riges] macht er meer ... at gøre ... got, Ok hanum trenger ekki till [dvs.: han har ikke brug for, behøver ikke] ath gøre illæ, Som then fatighe* Sydr.: 75, hvor inf. *ath gøre* er knyttet til *trenger* ved hjælp af præp. *till* (modsat dagvisens *thrængger at kalla*); en præcis og tilmed næsten enslydende parallel udgør *mek trængher nw*

pa them ath kalle, men den hidrører fra bønnebogen AM 75,8° og bør derfor holdes udenfor, idet den indeholder utvivlsomt svensk lånestof, omend det ikke er påvist i netop dette tilfælde (jf. Bønneb. 3:109.1 og 5:48ff. med henvisn.).

lidha sb. pl. 'li, bakke-, bjergside' og lign. str. 8.6 – modsat Sdw.s eksempelmateriale er GldOs sikre belæg alene at finde i diplomkonkter, hvor de fortrinsvis, men ikke kun har navnefunktion, jf. f.eks. *Ryndeskow och Halskow liier* 11/5 1514 (Gladsaxe sogn) og ... *til Alstenswad vesten for Kogerød, saa over lidenn, saa ad Abilleboe* u.d. 1503 (Skåne). Supplerer man med ænyda. materiale fra Kalk., bestyrkes man dog i antagelsen af at ordet er et godt dansk appellativ, jf. f.eks. dette citat fra Hans Rhodes fordanskning af Comenius' *Orbis sensualium pictus* (hvorom bl.a. DSH 2:280): *back-er oc liider ere brante op ad* (Kalk. 2:786); forbindelsen *grøn li(d)*, som hverken optræder i Sdw. (bortset fra eksemplet fra dagvisen) eller GldO, anføres også, men kun fra en folkevis og Anders Arrebos *Hexaämeron*, som begge kan have været udsat for svensk/norsk påvirkning (jf. f.eks. Hjorth 1976:26 og DBL art. Anders Christensen Arrebo).

I et enkelt tilfælde kunne forholdet synes at være omvendt, dvs. at en betydning ser ud til at stå stærkere i det danske end i det svenske materiale; men det er i høj grad uvist om det ikke snarere er ordbøgerne end materialet der svigter her.

Det gælder sb. *mal* i forbindelsen *hans mal faar æn godhan ænda* str. 10.6. En af vanskelighederne ved ordet er at dets betydning ikke er sikkert fastlagt – ét forslag er 'endepunkt for rejse, for livet' (således bl.a. Pil Dahlerup 1987:14; jf. SAOB art. *mål* sbst.⁵), et andet er 'tilmålt livstid' (således Dal og Dal 1981:204), vel som underbetydning til ODS' betydning 5) »om en vis (cgl. afmaalt, udmaalt, opmaalt) del ell. mængde« til I. *Maal*. Heraf forekommer det sidste sandsynligere end det første, eftersom det er rimeligere at 'noget tilmålt, tilmålt livstid' får en god afslutning end at 'et endepunkt' får det.

I GldOs materiale er der under alle omstændigheder upåtvivlelige paralleller til dagvisens brug af sb. *mal*. Adskillige tilhører bønnebøgerne, som man helst vil holde uden for undersøgelsen, selv om det langtfra er alle bønner der er svensk påvirkede. Også i Per Rævs digt *Mlith hierthæ thet brener saa heth som boll* og hos Odense-præsten hr.

Michael (hvorom bl.a. KLMN art. Hr. Michael) findes imidlertid det stående ønske eller løfte (vel en *locus communis*) om at ens mål skal få en god ende: *Guth father ... /guth søn meth then helliganz trenne foll/gyuæ allæ worss moll goth endhæ* (Per Ræv Klosterb.:12.16-18) og *Nar han met acht aff hiarthet gaar/tyt maal giffuer han god ændhæ* (Hr. Michael: 74.12); replikken (*nu offer iac mek selff hannum* [dvs. Gud] i hænder,) *skipe han mit moall, som hans villie ær HKv:70.29*, der ytres af hovedpersonen i Lucia-legenden efter at hun har givet sin medgift bort til de fattige og følgelig er blevet indstævnet for konsulen af sin fæstemand, kunne være endnu et belæg, men kun et usikkert, da den velkendte betydning 'sag, stilling, situation' og lign. af *mal* desuden passer her (den latinske tekst hvorfra der er oversat giver ingen hjælp til tydningen: *quod ipsi placet de hostia sua faciat* GldO); det behøver dog ikke at være en hindring, jf. ndf.

I Sdw.s to artikler *mal* svarer ingen betydning til de to der er foreslået med hensyn til dagvisens *mal*. Udover manglende forekomst i den fsv. overlevering kunne det tænkes at skyldes at potentielle belæg var henregnet til andre betydninger end de to, snarest vel til *mal* [1] 9) »mål, sak, ärende, fråga (i allmh. ss föremål för framställning, undersökning el. uppmärksamhet)«, jf. også Fritzner art. *mål* 13), »Stilling, Forhold hvori en Person, Ting, er eller kan være«; men dagvisens brug af *mal* ligger så forholdsvis fjernt fra Sdw.s under betydning [1] 9) citerede eksempelmateriale at man har svært ved at tro at denne brug ikke havde været eksemplificeret, hvis der blot havde stået mere end dagvisebelægget til rådighed. At den ikke desto mindre nok alligevel hører herhen skal sandsynliggøres i det følgende.

SAOB art. *mål* sbst.⁵ 7) citerer under den prægnante betydning 'livet (med særlig tanke på dets afslutning)' linjerne *gudh fadher och son,/han giffue wårth mall enn godh endhe* fra visen *Blomstrens fruckt hon snart spridher sigh wth* i Harald Olufssons Visbok (Visb. 1:55-57), sandsynligvis fra 1573, jf. *ibid.*:3. Denne svenske vise genfindes i dansk visetradition som *Blomsterens frucht hun spreder siig ud* (DaViser nr. 260), hvortil udgavens kommentar for det første melder at den svenske opskrift hyppigt giver »bedre Læsemaader end de danske Opskrifter, men [den] er dog langt fra Visens Urform, da den indeholder mange aabenlyse Fejl« (DaViser 5:374), for det andet at oplysningen i Anne Krabbes visebog »at Visen er digtet en Nytaarsaften til Jomfru Birgitte («Berettj«), Jakob [Knudsen?] Reventlovs Datter til Søbo« (op. cit.:377) højst sandsynligt er korrekt. I så fald har visen dansk udgangs-

punkt, og formuleringen *han giffue wårth mall enn godh endhe* i den svenske opskrift kunne være oprindelig dansk. Nu bruger den danske vise imidlertid slet ikke glosen *mål*, men glosen *sag* i sin slutlinje: *Gud fader och sønn hand giffue wor sag end god ende* (DaViser 3:211, med den formentlig forvanskede variant ... *handt giffuer hanns naffnn godtt ennde*), og hvad enten *mål* eller *sag* er det primære – kommentaren regner *mål* for rigtigere ud fra den ovf. betvivlede antagelse at det betyder 'endemål' (DaViser 5:375) –, så er denne variation unægtelig tungtvejende argument for at gloserne er synonyme i de anførte kontekster, at *mål* altså her betyder 'sag' eller 'hele det anliggende som livet er'. Det vil atter sige at *mal* i dagvisens betydning sandsynligvis er fuldt så vel afhjemlet i fsv. som i glda., nemlig under Sdw.s ovennævnte, velbelagte *mal* [1] 9) »mål, sak« etc., og at det altså næppe bør inddrages i drøftelsen af dagvisens proveniens.

Dagvisens fastere forbindelser, fraser, synonymfordoblinger og lign. er ligesom gloserne enkeltvis normalt sikkert belagt både i Sdw. og GldO (uden for påviselig eller mulig svensk oversættelseslitteratur). En enkelt gang er der kun fundet sikker parallel i det fsv. materiale – det gælder *the grand j solinne faræ* –, andre og flere gange kun i det glda. – det gælder *skaparæ aff hymerike* (nærmeste parallel er dog *skaber i hemmerig* Rimkr. 1:149), *værdsins hinder* og *angist oc quidho*. Men dette bør ikke tillægges betydning i proveniensbestemmelsen. For det første er Sdw. og GldO netop i denne henseende inkommensurable i deres egenskab af henholdsvis selektivt, omend ret stringent og rundhåndet redigeret ordbog og materialesamling. For det andet kan nogle af manglerne afhjælpes af materiale fra perioden efter den fsv./glda., således hvad angår ... *grand j solinne* ..., hvortil Kalk. (art. *Gran(d)*) citerer en parallel fra Peder Palladius (vel at mærke ikke fra hans efterdigtning af dagvisen). Og for det tredje er det naturligvis endnu mindre tilrådeligt i dette tilfælde end i andre at slutte ud fra en mangel i den overleverede middelalderlige tekstmasse til en mangel i det middelalderlige sprog.

Et udblik til andet af dagvisens mere markante sprogstof end det Pil Dahlerup har taget op til overvejelse giver således ikke anledning til at revidere konklusionen ovf. Mest i svensk retning trækker konstruktionen *os thrængger at kalla*; men den kan ikke på nogen måde erklæres for udslaggivende, dels fordi det ikke er sikkert at den ikke er belagt i glda., dels fordi glda. i al fald har en konstruktion der ligger tæt op ad den og det da kunne tænkes at være den svenske sprogform alene som

har ansvaret for *tils* fravær, dels endelig fordi den befinder sig i én af de strofer som mistænkes for at være tildigtede (str. 7).

Udover det leksikalsk-fraseologiske anfører Pil Dahlerup en passant som argument for dagvisens svenske oprindelse at den »er svensk, dvs. foreligger nedskrevet på svensk sprog« (1987:31). Et sådant argument kan dog ikke uden videre regnes for bindende. For hvis en tekst er medlem, det være sig ældst eller ikke-ældst overleverede medlem, af en hel familie af tekster i forskellig sprogform – og det er den svenske dagvise –, så kræver påstanden om at den pågældende teksts sprogform sandsynligvis også er stammoderens, at man tager tekstgenealogien i ed.

De tekster som udover dagvisen i C 4 normalt regnes til (den ældre del af) familien er for det første de to ovennævnte danske tekster, prosabønnen *Signæth see then dyræ dagh*, der er overleveret i nogenlunde enslydende udgave i Karen Ludvigsdatters Tidebog (Lund 35) og tidebogen GkS 1615,4°, begge fra ca. 1500, og den efterreformatoriske salme *Den signede dag som wi nu see*, der ligeledes er overleveret i omtrent enslydende form to steder, i Hans Thomissøns salmebog 1569 og Hans Christenssøn Sthens vandrebog, hvis tabte originaludgave sættes til 1591 (Friis 1945:532). For det andet regnes en islandsk version til dette tekstkompleks, visen *Nú er sú hin mirka nátt i burt liden* i håndskriftet AM 717 d α,4°; den er ifølge Arne Magnussens egenhændige påtegning meddelt så sent som i 1723 af Jón Hákonarson på Vatnshorn i Haukadál, men især ved sine Maria-anrøbelser og tilskrivningen af visen til sankt Johannes (jf. ndf.) af utvivlsom førreformatorisk karakter (jf. Bruun 1965:29).

Om forholdet mellem den svenske vise og den danske salme siger Pil Dahlerup at hun betragter den sidste som en bearbejdelse af den første (1987:34), og hun gør udførligt rede for bearbejdelsens indholdsmæssige side (ibid.:38-42); om forholdet mellem den svenske vise og den danske bøn siges kun at den sidste ikke kan tænkes uden den første (ibid.:30f.); den islandske vise endelig nævnes slet ikke. Hovedsagen for Pil Dahlerup er tydeligvis at tage til genmæle over for Hans Brix' tolkning fra 1915 af forholdet mellem den svenske dagvise og den danske efterreformatoriske salme, som ifølge ham har archaiske middelalderlige rødder.

I 1965 tog Henry Bruun imidlertid hele tekstoverleveringen op til grundig drøftelse, hvorved ældre hypoteser – herunder Brix' – prøvedes, justeredes, korrigeredes eller forkastedes og en delvis ny slægt-

skabsudredning foresloges. Den er noget subtil og uigennemsigtigt fremstillet, men indeholder vist disse hovedtræk.

Fra en metrisk urform, »en jævn morgenbøn« (Bruun 1965:34), udgår på den ene side via mindst ét mellemed med tildigtning den islandske vise, på den anden side den svenske vise, vist nok via samme mellemed som islandsken plus andre; når der øjensynlig regnes med et tidligt fælles mellemed, skyldes det bl.a. at Bruun (op.cit.:33) betvivler at sidste strofe, den såkaldte Johannes-strofe, som både islandsken og svensken har med og som vel at mærke er i formodet bedre form på islandsk end på svensk, oprindeligt har indgået i den jævne morgenbøn. Den delvis rimede danske prosabøn siges i det hele at stå den svenske vise betydelig nærmere end den islandske; men en lille række træk som bønnen har fælles med islandsken alene umuliggør at man afleder prosabønnen direkte af den svenske dagvise (Bruun op.cit.:28, 31ff.), og ud fra iagttagelsen af endnu en lille række – »ganske vist ikke stærkt udprægede« (ibid.:60) – fællestræk alene mellem bønnen og den danske efterreformatoriske salme finder Bruun det naturligst at antage eksistensen af en middelalderlig dansk dagvisevariant, der altså nok er i slægt med, men ikke direkte afkom af C 4-visen (jf. Bruun op.cit.:60f.). Med sådan et stemma, hvori indgår indbyrdes ikke umiddelbart afhængige tekster på hele tre nordiske sprog, må Bruun resignere over for en proveniensbestemmelse af det første udspring: »Det ofte, men dog gennemgående meget forsigtigt behandlede spørgsmål, i hvilket af de nordiske riger digtet fra først af hører hjemme, må ... anses for ørkesløst. At de ældste strofeformer, vi nu kender, fremtræder i islandsk sprogdragt, kan højst betegnes som et svagt indicium; omvendt udelukker de to danske teksters relative ungdom ikke dansk oprindelse. Konstateres kan kun, at digtet meget tidligt har været nordisk fælleseje.« (Bruun op.cit.:64).

(Til de i denne henseende forsigtige hører også – det bør nævnes – Hans Brix i afhandlingen fra 1915 som Pil Dahlerup opponerer imod. En af hendes hovedindvendinger gælder det Brix tillagte synspunkt »at dagvisen oprindeligt er dansk, 6-liniet og kristelig, og at den svenske tekst er en katolsk bearbejdelse« (Dahlerup 1987:9), jf. også ibid.:27: »Et af Hans Brix' ærinder er at påvise, at dagvisen oprindeligt var dansk« og 31: »Hvorfor er det så hårdt [at acceptere at dagvisen er svensk]? Går der stumper af den danske nationalfølelse, hvis litteraturhistorikerne skal til at indrømme, at den danske dagvise fra Thomissøns salmebog 1569 er en *oversættelse*? Skal den ryge ud af den danske

litteratur af den grund?« Men øjensynlig resignerede Hans Brix i 1915 i ren agnosticisme over for proveniensspørgsmålet, idet hans afhandling munder ud i ordene at om »Digtets oprindelige Hjemsted inden for Norden kan overhovedet intet siges« (Brix 1915:194, i 1918:172 modificeret til »intet afgjort«), hvor der med »digtet« menes det af Brix antagne digt som både den efter hans udlægning senere og stærkt Maria-farvede svenske dagvise (plus islandsken) og Hans Thomissøn-versionen udgår fra. Det skal dog tilføjes at han i al fald én gang i sit forfatterskab explicite ventilerer den ham ofte tillagte tanke om urdagvisens danske oprindelse, men langt senere end i 1915 og tilsyneladende på forkludret grundlag. Det sker i litteraturhistoriebindet af samlingsværket Nordisk Kultur (1930, tr. 1943), hvor han i en noget kryptisk-lakonisk sammenhæng sigter til dagvisen med ordene »Den maa, da i den svenske Tekst Ordet »Bund« (botn) danner Rim med »Son« og »Salomon«, anses for at være dansk« (op.cit.:49). Nu optræder ordet *bund* imidlertid slet ikke i den (middelalderlige) svenske dagvise, hverken i eller uden for rimstilling; her er det derimod (*sandkorn aff haffsins*) *grwnde* der ved hjælp af assonans er forbundet med ordene *salomon* og *soni* (sb. dat.sg.) i versudgang (str. 9). Når Brix fejlagtigt nævner *bund* skyldes det vel at han regner det for str. 9s oprindelige læsemåde på grundlag af dets optræden dels i den efterreformatoriske salme (... *paa Haffsens bonde* str. 5), dels i prædikenen i Lucidarius (... *aa haffs botn* Klosterb.:69.28), som han (loc.cit.), ligesom bl.a. Bruun (1965:46ff.), mener har motivforbindelse med den middelalderlige dagvises str. 9; og når han tilsyneladende på grundlag heraf udnævner dagvisen til at være oprindelig dansk, må det skyldes den særdanske assimilation *tn > nn* som *botn* skal undergå for at kunne danne rim med *salomon* og *soni*. Herimod kan man dog for det første indvende at det i sig selv er meget lidt og meget uvist at hænge en proveniensbestemmelse op på, for det andet at en assonans *botn – Salomon – son(i)* muligvis har haft ganske samme formelle værdi som et helrim (jf. Jonsson 1977:50) og derfor godt kan tænkes at være indgået i den oprindelige formulering).

Det er vanskeligt at forestille sig at Henry Bruuns genealogiske hypotese i sin helhed kan opretholdes. Der er ubestridelig usikre led i kæden, som at der stedvis tilskrives ligheder der kan tænkes at være loci communes genealogisk beviskraft (således f.eks. ligheden mellem islandskens *Sign Oss með sinne hægre Hønd* (str. 3.3) og den danske bøns *signe migh meth sin høgræ handh* (l. 36) over for den svenske vises

han signe os medh sinne hand str. 2.3, Bruun op.cit.:32), eller at der stedvis drages paralleller som er svære at øjne (således den op.cit.:56, 61 postulerede parallel mellem det gentagne *Gud* i den danske salmes str. 1 og islandskens str. 1, hvor ordet *Gud* dog kun nævnes én gang, og det i en anden sammenhæng end salmens, og hvor pron. *þu* modsvarer salmens sidste *Gud*). Hvis bare én af Bruuns hovedgrendelinger fortsat kan stå ved magt, er hans konklusion vedrørende visens proveniens imidlertid stadig gyldig.

Dagvisen har også været taget op til grundigere behandling af andre end Henry Bruun i nyere tid, Allan Arvastson (1971) og Bengt R. Jonsson (1977), hvis afhandlinger Pil Dahlerup ikke omtaler.

Arvastson viser sig på vigtige punkter at være uenig med Bruun, bl.a. med hensyn til opfattelsen af C 4-variantens litterære og tekstkritiske værdi (jf. Arvastson 1971:25, 30 og 28f.). Synspunktet er her ikke langt fra Pil Dahlerups: dagvisen i C 4 gør i al fald krav på at udgøre en enhed og må som eneste middelalderlige visevariant vurderes tekstkritisk højt. Men konklusionen i proveniensspørgsmålet afviger ikke nævneværdigt fra Bruuns: »... även om dagvisans text i C 4 är avsedd att utgöra en enhet så kvarstår problemet om dess proveniens. Texten i C 4 är i såpass dåligt skick, synbarligen försedd med tillägg och uteslutningar, att det knappast låter sig lösas« (op.cit.:29).

For Bengt R. Jonsson ser virkeligheden ganske omvendt ud. En analyse af strofeformer og -indhold fører ham til at bestemme den svenske og den islandske vise som løst komponerede rimbønneantologier og den danske salme som resultatet af en muligvis ret sen strofenormalisering, foretaget i forbindelse med tilpasning til en bestemt meloditype; bønnebogsversionen regnes blot for et prosabønnekonglomerat, hvis lighed med viserne udover ved genetisk slægtskab kan tænkes at forklares ved brug af de samme formler (Jonsson 1977:63-65). Bengt R. Jonsson rejser udtrykkelig ikke spørgsmålet om herkomst, fordi det efter hans betragtning fortaber sig som irrelevant og meningsløst (jf. ovf.: 5). Dette er dog vel tvivlsomt, for så vidt som man under alle omstændigheder må forestille sig et fælles udgangspunkt, om heller ikke mere, for hele den nordiske dagviseoverlevering, incl. eller excl. prosaformen i de danske bønnebøger.

Det ville sprænge rammerne for dette arbejde at gå dybere ind i den tekstkritiske debat om dagvisens proveniens. Hensigten er kun at pege på at hvis man som Pil Dahlerup vil benytte C 4-optegnelsens ubestridelige svenskhed som argument for svensk oprindelse, så er det også

nødvendigt at argumentere imod Henry Bruun og Allan Arvastson, der ud fra en tekstkritisk betragtning ikke mente at kunne indkredse tilblivelsesstedet snævrere (end til Norden). Det er ganske vist ikke deres, men Bengt R. Jonssons helt anderledes ord om proveniensproblemet der er de sidste i debatten forud for Pil Dahlerups indlæg. Men disse ord forudsætter en (atomistisk) læsning af den middelalderlige dagvise som er uforenelig med Pil Dahlerups analyse af komposition og temaer.

Til sammenfatning kan siges at Pil Dahlerups konklusion at den svenske dagvise er af svensk oprindelse og nærmere bestemt »nedskrevet af en meddigtende skriver efter mundtligt forlæg i Vadstena kloster ca. 1450« (Dahlerup 1987:34) hviler på temmelig uvise præmisser. Ordforråd og fraseologi leverer ingen sikre beviser om svensk proveniens for visen som helhed, og først og fremmest Henry Bruuns tekstkritiske resultater blokerer indtil videre for at man kan tillægge det udslaggivende betydning at teksten er overleveret i svensk sprogform. At forlægget har været mundtligt er selvfølgelig muligt; én form peger dog i al fald i modsat retning ved usøgt at lade sig forklare som fejllæsning, derimod kun vanskeligt som fejlhøring, det muligt gale *thit* for *thic* i konteksten *jomfrw maria ther næst thit hon ær hwars manz hjælp* (str. 7s beg.), jf. ovf.: 6. Den meddigtende Vadstena-skriver, som Pil Dahlerup forestiller sig kolporterende *milde rose* rundt i Norden mellem Nådendal og Maribo, er en fiktion funderet (bl.a.) på to uberettigede antagelser, dels at C 4-skriveren er samme person som skriveren af Nådendal-håndskriftet A 49, hvori Sång om Christi pina og *milde rose* befinder sig, dels at Marine Jespersdatters Bønnebog med udtrykket *milde rose* i sin versoversættelse af Stabat mater vides at stamme fra Maribo Kloster. Ideen i sig selv er ganske vist sandsynlig nok, når man f.eks. betænker den mobilitet som den myreflittige oversætter og Nådendal-munk Jöns Budde lagde for dagen ved ind imellem at opholde sig i Vadstena og Stockholm i klosterærinder (jf. Mecht Inledning:XXIV). Ideen om at visens hjemsted er det birgittinske miljø er endelig alt andet end dristig, forudsat at Henry Bruuns med rette betvivlede tidlige datering ikke står ved magt (jf. Bruun 1965:45f., Arvastson 1971:25, Jonsson 1977:58, Dahlerup 1987:27); i dette miljø forfattedes, kompileredes og oversattes som bekendt største delen af den senmiddelalderlige østnordiske religiøse litteratur (jf. f.eks. KLNМ art. Birgitta), og her var i unionstiden de nære internordiske kontakter som kan forklare dagvisekompleksets udbredelse; man kun-

ne vel endelig også forestille sig at der netop her var det optimale forum for udvikling og udveksling af genrekonstituerende ord og udtryk (evt. også hidrørende fra forskellige regionale traditioner, således evt. med hensyn til glosen *ostund*; jf. Poul Lindegård Hjorths tanker (1976:30) om det nordiske perspektiv hvori folkeviserne bør anskues).

Mens der således i dag råder usikkerhed om stedet for dagvisens tilblivelse, vidste man besked i middelalderen: visen er skrevet af sankt Johannes og af ham sendt ned til jorderige fra et ophøjet sted uden for denne verden. Det melder den svenske str. 10: *The samw viso j haffuin hørt!* ... *lhona haffwir sancte johannes giort/nidher til iordherika at hona sendalhwar hona gømir oc giffwir thes gøml/hans mal faar æn godhan ænda*. Og den islandske str. 9 istemmer: *þessar Vijsur* [dvs. vers] *þier hafed heyrt, / ... /þær hefur Ste Johannes yrtilá Jardrijke nidur ad senda, /hvor þær qvedur eda Gefur til Hliód, /Hans mál fangar Gódan enda ...*; ydermere har den islandske vise overskriften *Vysur, er kallast Ste Johannes Vysur* (Bruun 1965:29).

Det er ubestridelig den mindre lyse middelalder der her kommer til sync, således som den også kendes fra f.eks. bønnebogsrubrikkernes opsigtsvækkende forfattetilskrivninger og løfter om klækkelige nedslag i skærsildsopholdet. En helgen nævnes, visen gøres til en slags himmelbrev som han har forfattet efter sin død, og der tillægges måske endda himmelbrevet magisk virkning – sådan kan man i al fald tolke de afsluttende linjer om at den der opbevarer visen og giver agt på den (efter den svenske middelalderversion), eller den der synger og lytter til den (efter den islandske version), får en god udgang på sit liv (jf. bl.a. Severinsen 1904:434, Bruun 1965:50, Arvastson 1971:31). Dette indslag af papisme (og folketro?) forsvandt naturligt nok fra dagvisen med reformationen, dvs. forsvandt fra de officielle salmebøger. At den imidlertid har ført et langt egetliv i den folkelige tradition i Sverige fremgår af en notits så sent som fra 1736, da det i Lars Högmars Psalmopoeographia om dagvisen hedder: *Man kan letteligen finna, at thenne wersen är af Påfwisk vprinnelse, som mycket enfaldigt gammalt folk, hwar gång thet siunger thenna Psalmen, wid slutet theraf tilligger således: Thenna Wisan hon är nu qwädin! ... /Hon är af Sanct Johan beskrifwen en gång/At til oss på jorden nedsenda./Ho thenna wison qwäder och gifwer acht ther vppå/Hans mál skal få en god enda* (her citeret efter Jonsson 1977:59).

Hvis man som Hans Brix – tilsyneladende med tilslutning fra adskilli-

ge – tænker sig at Johannes-strofen »har kunnet sættes efter et hvilket som helst kristeligt Digt« (1915:184), bliver sankt Johannes' identitet selvfølgelig temmelig uvedkommende. Et argument for at frakende strofen indre sammenhæng med dagvisen ser Brix i dens brug af 2. persons pron. mod udelukkende 1. persons i den formodede oprindelige dagvise (dvs. rækken af sekslinjede strofer, hvortil Johannes-strofen unægtelig selv hører rent formelt). Det kan dog næppe være bindende, selv om den skiftende personbrug utvivlsomt antyder skiftende meddelelsessituationer, og hvad angår Brix' formodning om strofens almene anvendelighed har man indvendt at der i det mindste så vidt vides ikke findes direkte paralleller til den efter noget kristeligt digt (jf. Arvaston 1971:31), bortset fra en færøsk julevise ifølge P. Severinsens oplysning (1904:434), som desværre ikke har kunnet spores. Brix' mening har dog nok også blot været, at det er ganske tilfældigt at det netop er dagvisen og Johannes-strofen der har fundet sammen.

Hvis man som Pil Dahlerup plæderer for hele den middelalderligt overleverede dagvises indre sammenhæng, kunne det være anderledes betydningsfuldt at vide besked om hvem sankt Johannes er. Hun siger dog selv – sikkert med tilslutning til Bruun 1965:50f. – at »det er uafklaret, om her menes Apostelen eller Døberen« (1987:14). Alligevel tilkendes der strofen en slags funktion i helheden på grund af den bevægelse hvorom den handler, visens sendelse fra himmelen til jorden, der er parallel med solens og Jesu tidligere iagttagne komme i samme retning; bevægelsen fra himmel til jord udtrykker ifølge Pil Dahlerup den kristne agape-tanke at Gud kommer til mennesket. Deraf konklusionen: »Hvis str. 10 er tildigtet, som nogle mener, så har bearbejderen i alt fald sørget for, at strofen passer ind i digtets centrale tankegang« (ibid.:15).

Det er først og fremmest Henry Bruun (1965:50f.) og Allan Arvaston (1971:30ff.) der har beskæftiget sig med sankt Johannes' identitet.

Henry Bruun nævner mulighederne – apostelen (= evangelisten), døberen, en hvilken som helst anden Johannes af den store helgenskare – og drøfter ganske kort de to første i lysset af sin teori om at dagvisen har været en julesang, uden dog at træffe et valg: »Apostlen fejredes 27. december og kan altså være foretrukket, fordi digtet brugtes som julesang; i den forbindelse kan også anføres, at der både 1. og 3. juledag messedes nytestamentlige tekster om Guds lys og verdens mørke ... Døberen nævnes i øvrigt også i 1. juledags evangelium; ... hans fest er derimod som bekendt 24. juni, midsommerdagen; det åbner

mulighed for en helt ny, men dog ikke meget sandsynlig tolkning af udtrykket Den signede dag« (loc.cit.).

Allan Arvastson tager parti for evangelisten, men må lede langt efter grundene: dels at evangelisten i en svensk salme fra 1569 betegnes som *vdi Guds ord en scriffuer skøn* »med ett uttryck som ifråga om innehållet går tillbaka till de apostoliska fäderna, exempelvis Eusebius« (op.cit.:33), dels at en legende, der er optegnet i det fsv. legendarium, indeholder en apokryf antydning om at kirkefaderen Ignatius af Antiochia skulle have forfattet den første kirkesang og at Ignatius her nævnes i forbindelse med sin lærefader, apostelen Johannes. Ydermere – og meget langt ude – finder Arvastson vist nok en hentydning til evangelisten Johannes i én af den efterreformatoriske salmes særstrofers ord om at omend livsdagen er aldrig så lang, så er aftenen jo i vente (str. 7.1-2). I betragtning af at det tiere, og da især i 1500-tallets salmedigtning, er livets korthed der betones, forekommer det ikke Arvastson »otroligt att Th [= den efterreformatoriske salme] i detta fall innehåller en erinran om evangelisten Johannes, lärjungen om vilken det ryktet spriddes att han inte skulle dö ... och som enligt traditionen blev hundra år gammal och levde sextiosex år efter Herrens död« (op.cit.:34).

Det må erkendes at det i den almindelige overlevering om de to store helgener med navnet Johannes (hvorom f.eks. KLNLM art. Johannes (apostel, evangelist) og Johannes Baptista, og Gad 1971:142-146) er svært at finde træk der kunne tale afgørende for den ene eller den anden som forfatter af dagvisen. Hvis det er én af de to store – hvad vel er sandsynligt, da visens øvrige navngivne helgener også tilhører hierarkiets prominente top (*sancte peter oc sancte paul* str. 4) –, er evangelisten dog at foretrække. Ikke så meget af de af Arvastson nævnte grunde, ej heller med Henry Bruun fordi hans festdag ligger i julen eller fordi Johannes-evangeliets ord om Guds lys og verdens mørke forkyndes netop da (om uvisheden af Bruuns opfattelse af dagvisen i C 4 som julesang se Arvastson 1971:30 og Dahlerup 1987:21ff.), men fordi disse ord, der anslår ét af dagvisens vigtige motiver, hvordan man end læser den, nu en gang tilskrives Johannes og synes uløseligt forbundne med hans navn. Herom vidner en lille passage i juleprædikenen i AM 76,8° (Klosterb.), der er en veritabel katalog af skriftsteder med temaet 'lys i mørke ~ Jesu komme til frelse for verden'; af nytestamentlige citater indeholder den kun to, begge fra Johannes-evangeliet, det ene er Jesu ord kap. 8.12 om at han er verdens lys og at den som

følger ham ikke skal vandre i mørke, men have livets lys, det andet er evangelistens egne bekendte ord kap. 1.9 om det sande lys, der er ved at komme til verden; de bringes af prædikanten med kildeangivelse og en udlægning svarende til dagvisens tema: *Sanctus Iohannes han scriuer ther aff: Erat lux vera etc. – Han war thet sennæ lius ther liuser allæ menniskæ, ther kommer i werden, thet er thet sygnætæ lius ther i dagh tendes vpp i Betleem. Som wor Ihesus Christus gutzøn, Ther iomfru sanctæ Mariæ fød hæ i dagh, ther bothæ er hymmærikæs oc iorrighes lius oc en liustæ i heluidhæ* Klosterb.:194.5-11 (jf. dagvisens str. 5: *the signadha stund vars herra fözlo timmal/oc kom eet lius aff hymlin nidher/ thet lysyr stiærna at skynæljomfrw maria the mildæ ros/ gøme os fra heluitis pina*).

Da Johannes-strofen i sig selv er blevet udlagt som et magisk løfte og det er vidnefast at den har overlevet i den religiøse subkultur i Sverige mindst et par århundreder efter reformationen, er det vel endelig ikke for dristigt blot at nævne som en mulig støtte for at identificere sankt Johannes med evangelisten, at hele prologen til Johannes-evangeliet (kap. 1.1-14), *In principio erat verbum* etc., med dens mange ord om lyset har været brugt som magisk afværgetekst lige fra kirkens ældste tid til langt op i det 19. århundrede og i nordiske litterære kilder er dokumenteret indtil midten af 1700-tallet (jf. KLNLM art. *In principio* med henvisn. til Ohrt 1:499, hvor man bl.a. finder et belæg fra Peder Palladius' visitatsbog ca. 1540).

Hvordan man end udlægger Johannes-strofen er den ikke noget eksempel på den lyse middelalder. Men hvis evangelisten Johannes har fået æren af forfatterskabet på grund af evangeliets ord kap. 1 om lys i mørke, så er der dog lidt mere indre sammenhæng i den middelalderlige dagvise end Hans Brix og Bengt R. Jonsson indrømmer den. Hvormed ikke være sagt at den nødvendigvis må karakteriseres som en videre vel sammenhængende helhed. Men det spørgsmål er ikke af filologisk natur.

Kilder og litteratur

Dagvisen i Uppsala C 4 citeres efter Jonsson 1977, den islandske dagvise, den danske prosabøn og den danske efterreformatoriske salme efter Bruun 1965 (den islandske tekst med en let retouche). Udgavernes kursivering af opløste forkortelser er ikke medtaget.

- AMKatalog: Kristian Kålund: Katalog over Den arnamagnæanske håndskriftsamling 1-2 (Kbh. 1889-94).
- AMKO: Ordbog over det norrøne prosasprog, under forberedelse af Den arnamagnæanske Kommission.
- Arvastson, Allan: Imitation och förnyelse. Psalmhistoriska studier (Lund 1971).
- ASG: Ad. Noreen: Altschwedische Grammatik (Halle 1904).
- Bergsagel, John and Niels Martin Jensen: A Reconsideration of the Manuscript Copenhagen, A.M. 76,8° (Festskrift Henrik Glahn 1919 · 29. maj · 1979 (Kbh. 1979):19-33).
- Blöndal: Sigfús Blöndal: Íslensk-dönsk orðabók (Reykjavík 1920-24). Supplement ved Halldór Halldórsson m.fl. (ibid. 1963).
- Bósa Rímur, ed. Ólafur Halldórsson (Reykjavík 1974).
- Brix, Hans: »Den signede Dag« (Edda 3 (Kristiania 1915):177-96).
- Brix, Hans: Dagvisen (Vers fra gamle Dage (Kbh. 1918):149-75).
- Brix, Hans: Oldtidens og Middelalderens Litteratur i Danmark (Nordisk Kultur 8 A (Kbh. m.fl. 1943):3-63).
- Bruun, Henry: Den middelalderlige dagvise (Kbh. 1965).
- Bønneb.: Middelalderens danske Bønnebøger 1-5, ed. Karl Martin Nielsen (Kbh. 1945-82).
- CP: Christiern Pedersens Danske Skrifter 1-5, ed. C. J. Brandt og R. Th. Fenger (Kbh. 1850-56).
- Dahlerup, Pil: Den signede dag (Liv og lyst. Artikler og essays (Kbh. 1987):9-43).
- Dal, Erik og Ea Dal (eds.): 111 danske salmer (Kbh. 1981).
- DaViser: Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630 1-7, ed. H. Grüner Nielsen (Kbh. 1912-30).
- DBL: Dansk Biografisk Leksikon 1-16³ (Kbh. 1979-84).
- DgL: Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene 1-8, ed. Johs. Brøndum-Nielsen m.fl. (Kbh. 1933-61).
- DSH: Peter Skautrup: Det danske sprogs historie 1-5 (Kbh. 1944-71).
- Dyrim: De gamle danske Dyrim, ed. Johs. Brøndum-Nielsen (Kbh. 1908).
- Femten Teg: The fæmthen teghen før en worss herre strenghe dom scall komme (trykt af Ghemen 1509).
- Frandsen, Ernst: Mariaviserne. Den lyriske Madonnadigtning fra Danmarks Middelalder, belyst gennem Bønnebøgernes Prosatexter (Kbh. 1926).
- Friis, Oluf: Den danske Litteraturs Historie 1 (Kbh. 1945).
- Fritzner: Johan Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog 1-3 (Kristiania 1886-96). 4 (Rettelser og tilleg) ved Finn Hødnebo (Oslo m.fl. 1972).
- Gad, Tue: Helgener. Legender fortalt i Norden (Kbh. 1971).
- GG: Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1² (Kbh. 1950), 2² (ibid. 1957), 3-8 (ibid. 1935-74).
- GldO: Det danske Sprog- og Litteraturselskabs ordbog over det ældre danske sprog, under forberedelse.
- Haastруп, Niels: The Minim-Confusion (Festskrift til Kristian Hald (Kbh. 1974):379-89).
- KHv: De hellige Kvinder, ed. C. J. Brandt (Kbh. 1859).

- Hjorth, Poul Lindegård: Filologiske studier over Karl Magnus' Krønike (Kbh. 1965).
- Hjorth, Poul Lindegård: Linköping-håndskriftet og »Ridderen i hjorte-ham« (Danske Studier 1976 (Kbh. 1976):5-35).
- Hr. Michael: Herr Michaels Rimmværker, ed. C. Molbech (Kbh. 1836).
- Ívens saga, ed. Eugen Kölbing (Halle a. S. 1898).
- Jansson, Sam: Svensk paleografi (Nordisk Kultur 28 A (Kbh. m.fl. 1943):82-134).
- Jonsson, Bengt R.: Den signade dag (Sumlen 1977 (Sth. 1977):38-65).
- Kalk.: Otto Kalkar: Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700) 1-5², 6 (Kbh. 1976).
- KLNM: Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder 1-22 (Kbh. m.fl. 1956-78).
- Klosterb.: En Klosterbog fra Middelalderens Slutning (AM 76,8°), ed. Marius Kristensen (Kbh. 1928-33).
- KvR: Kvinders Rosengaard, ed. Holger M. Nielsen (Kbh. 1930ff., uafsl.).
- Lewis-Short: Charlton T. Lewis and Charles Short: A Latin dictionary founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary (Oxford 1975).
- MariagerLeg.: Mariager Legende-Haandskrift Gl. Kgl. Saml. 1586 4to, ed. Gunnar Knudsen (Kbh. 1917-30).
- MD: Svenska medeltids Dikter och Rim, ed. G. E. Klemming (Sth. 1881-82).
- Mecht: Hel. Mechtilds uppenbarelser öfversatta från latinets år 1469 af Jöns Budde, ed. Robert Geete (Sth. 1899).
- ODS: Ordbog over det danske Sprog 1-28 (Kbh. 1918-56).
- Ohr: F. Ohr (ed.): Danmarks Trylleformler 1-2 (Kbh. 1917-21).
- Ordbog til rímur: Finnur Jónsson: Ordbog til de af Samfund til udg. af gml. nord. litteratur udgivne rímur samt til de af Dr. O. Jiriczek udgivne Bósármur (Kbh. 1926-28).
- Pipping, Rolf: Kommentar till Erikskrönikan (Helsingfors 1926).
- Psalmédigt.: Den danske Psalmédigtning 1-2, ed. C. J. Brandt og Ludvig Helweg (Kbh. 1846-47).
- Rimkr.: Den danske Rimkrønike 1-3, ed. Helge Toldberg (Kbh. 1958-61).
- Salmonsens: Salmonsens Konversationsleksikon 1-26² (Kbh. 1915-30).
- Salzer, Anselm: Die Sinnbilder und Beiworte Mariens in der deutschen Literatur und lateinischen Hymnenpoesie des Mittelalters² (Darmstadt 1967).
- SAOB: Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien 1ff. (Lund 1898ff., uafsl.).
- Sdw.: K. F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1-2 (Lund 1884-1918). Supplement ved Söderwall m.fl. (ibid. 1925-73).
- Severinsen, P.: »Den gamle Dagevise« (Dansk Tidsskrift 1904 (Kbh. 1904):433-446).
- SvB: Svenska böner från medeltiden, ed. Robert Geete (Sth. 1907-09).
- Sydr.: Sydrak. Efter Haandskriftet Ny kgl. Saml. 236 4 to, ed. Gunnar Knudsen (Kbh. 1921-32).
- Visb.: 1500- och 1600-talens visböcker 1-3, ed. Adolf Noreen m.fl. (Sth. m.fl. 1884-1916).
- Aasen: Ivar Aasen: Norsk Ordbog med dansk Forklaring⁴ (Kristiania 1918).